

Галина ГРИБАН

ДЕМОНОЛОГІЧНА ОБРАЗНІСТЬ РОМАНУ-БАЛАДИ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА "ДІМ НА ГОРІ"

У статті розкриваються фольклорно-міфологічні джерела образності Валерія Шевчука на матеріалі роману-балади „Дім на горі”

Валерій Шевчук – один з найцікавіших письменників сучасності, це творець нового для української літератури типу роману – з глибинними пластами українського фольклору та міфології, письменник-філософ, новатор, який черпає мудрість із чистого джерела: "Кожна нова спроба синтезувати народно-фантастичне і реальне, нове і традиційне розширює можливості епічного письма, видозмінює художню конструкцію роману, забезпечує йому оновлюючий розвиток" [2, с.11].

У долині, біля річок Тетерева та Кам'янки, у батьківській хаті написано більшість творів Валерія Шевчука. Там письменник будував свій "Дім на горі" – обитель свого духу, звідти взяв багато тем для художніх творів. Як пригадує Валерій Шевчук, книжку "Дім на горі" він писав мовби з кінця, тобто з другої, фольклорно-фантастичної частини "Голос трави". "Писалась вона поволі: спершу одне оповідання, котре я відклав убік – хай вилежитья, тоді друге й так далі. Мав щастя, що мене ціле десятиліття не друкували, ож миг собі дозволити таку розкіш – не поспішати. А коли згодом переглянув усі ті оповідання, побачив, що вони утворюють певну цілісність. Мені забаглося видати їх окремою книжкою, але, на щастя, ніхто не зважився її друкувати, і поки вона собі лежала, я відчув, що чогось їй бракує, і дописав тоді першу частину" [1, с.364-365].

Демонологічна образність роману-балади "Дім на горі" зумовлена впливом бароко. Композиційно книга складається із повісті-преамбули, яка дала назву всьому роману, і збірника оповідань фольклорно-міфологічного плану під загальною назвою "Голос трави", написаного одним з головних героїв першої частини – козопасом Іваном Шевчуком. Отже, у романі два сюжетні стрижні: дім, з якого герой іде у світ і до якого повертається, а також дорога, яка постійно його вабить. Роман побудований з двох частин: повісті-преамбули і циклу "Голос трави" з тринадцяти новел. Та, мабуть, не випадковим є те, що новел налічується тринадцять (магічне число).

У циклі "Голос трави" представлено широкий спектр міфологічних образів: домовик, чорт, лісовик, відьма, потерчата,

перелесник, чаклунка, причому кожен з них майстерно інтерпретований й органічно вплетений у канву твору. Але, мабуть, найбільшим, найважливішим досягненням письменника є те, що він не замикається в рамках відтворення, реконструкції фольклорної символіки, а намагається проникнути в глибинний зміст давніх уявлень народу, осмислити усталені фольклорні образи, наповнюючи їх сучасним змістом. Б.Рибаков зауважує, що "пізнання народної культури, усіх видів слов'янської творчості просто неможливе без вияву його архаїчної язичницької підоснови. Вивчення язичництва – це не лише заглиблення в первісність, але і шлях до розуміння культури народу" [4, с.606].

Оригінальні назви розділів наближаються до образів-алегорій – "Дім на горі", "Синя дорога". Всі герої живуть у двох вимірах – у дійсному світі і уявному, вигаданому. Ці світи сходяться, співіснують, але від того не змінюється нічого в долі героїв. Образ сірого птаха в лакованих черевиках, що з'являється у Галининих снах. Вслід за птахом приходять під вікна дівчини Анатоль у сірому костюмі, у якого очі горіли, як у пугача. Але після цих снів-фантазувань у Галини з'явився син. А дід Іван (на нього щось "находить") володіє ясновидством. Він встановлює контакти з рослинним світом, уміє слухати мову дерев, квітів.

Образи жінок, що мешкають у домі на горі, змальовані реалістично, але пронизані таємничістю. Символіка синього кольору і мотив дороги запозичені з фольклору. Пришельці, які "з'являються бозна-звідки" перед жінками Дому, подані в романі як демонологічні істоти. Вони сірим птахом спускаються з неба, перетворюються на чоловіків і намагаються спокусити жінок Дому. Якщо зваблення вдається – народжуються дивні хлопчачки, "доля яких майже завжди була сумна". Це демонологічні хлопчачки.

Цю тему (мотив "парування" демона з людиною) Валерій Шевчук продовжує в другій частині, в новелах "Перелесник", "Панна сотниківна", "Відьма". Містичним є лейтмотив синьої дороги. У новелі "Синя дорога" постає перед нами домовик-невдаха з комплексом "білої ворони", якого тягне до мандр.

Цікавим, на нашу думку, є проблемне трактування у В. Шевчука образу юного чорта у новелі "Панна сотниківна": "Опинившись на землі, юний чорт став веселим і розбишакуватим. Любив посидіти у легкому смерку, слухаючи мелодійний дзюркіт води, й забував часом про замислені пустощі. Мріяв про щось далеке й несподіване, але був він ще надто юний, тож і мріяти не вмів до ладу" [5, с.484]. Коли юний чорт побачив панну, то у нього "стилося серце, й важко дихати йому стало. Завмер, вдивляючись до болю в очах у чарівне видіння. Панна була гарна, такої краси ще не зустрічав він на цій землі, тож, дивлячись на неї, відчув на душі

смуток і щастя" [5, с.487]. Він намагається спокусити молоду героїню, але сотниківна відштовхує від себе його кохання: "Я не піддамся тобі, чорте, – прошепотіла вона, – бо любов свята. Я хочу жити для щастя, а не для задоволення, адже справжнє щастя – це як чисте небо над головою..." [5, с.490]. Чорт дуже цим переймається, терпить поразку і гине. Він більше не може "правити за чорта", бо намагається поєднати непоєднуване. "Душа – це байка... Йдеться про мент. Хапай його, вдовольняйся, інакше ловитимеш самі хвости" [6, с.253], – переконує він сотниківну, намагаючись заманити у свій світ. А коли це не вдається, за хвилину до загибелі говорить своєму дідусеві: "Я випробовував закон відповідності й гармонії... Я не хотів її дурити" [6, с.255]. Тут чорт постає перед нами добрий: "У світі повинні бути відповідності, інакше він не триматиметься купи. Світ без гармонії ні до чого, бо, коли порушиться в ньому одна ланка, розсиплеться на сміття" [5, с.491].

На неоднозначність трактування цього образу вказував І. Нечуй-Левицький в ескізі української міфології. "Треба пам'ятати, – зазначає дослідник, – що в народних оповіданнях чорти виходять не такі лихі й страшні, як їх показує християнство... Є казки, де чорт описується добрим" [3, с.57-58].

Валерій Шевчук в образі чорта показав древній символ усього "гріховного", намагаючись вирішити проблему єдності духовного і тілесного. Коли він з'являється на землі, то пригадує всі настанови, якими научували його: "Всі настанови мають рацію, вони даремно не даються. Ми народжені до чогось одного й не повинні переступати меж" [6, с.252-253].

В оповіданні "Дорога" В. Шевчук вивів досить своєрідний образ народної демонології – домовика. Вже на початку розповіді ми дізнаємося, що в маєтку Гудищі наприкінці літа 1618 р. сталася неймовірна подія, повисився господар пан Юрій, дізнаємося, що там, "як і в кожному домі на ті часи, жив домовик" [6, с.239]. Коли сталося нещастя, "домовикові груди стис одчах", адже він "поставлений для того, щоб у домі не траплялося лиха! [6, с.239]. Господар наклав на себе руки саме тоді, коли домовик покинув маєток. А втік домовик через дорогу, що витікала з маєтку й губилася між ночі: "Мене зачарувала ця дорога... А коли домовиків зачаровують дороги, стаються нещастя. Домовики мусять думати про дім, а не про дороги..." [6, с.240]. І далі: "Це сила дороги, – спогадав він, – єдина сила, перед якою я нищий!" [6, с.242]. В. Шевчук зображує його таким: "вугласта постать – чи людина, чи кіт, чотирикутна голова, а на малому личку – ледве накреслені обриси – палахкотіло двоє розпалених жарин" [6, с.246]. Домовик після смерті пана Юрія не покидав маєтку. "Виразив на горище і снував по завитих павутиною кутках. Інколи підходив до вікна, але

знову повертався. Йому було самотньо й тужно, йому нестерпно хочеться блукати по дорогах" [6, с.249].

У новелі "Відьма" постає перед нами вродлива дівчина Меланка: "...зоріли темні, морочні очі і біля них зарубеніли чудові вуста. Волосся розсипалося по плечах, хоч за мить [Твардовський] побачив, що воно заплетене; вся її постать наче виринула з-під землі" [6, с.282]. Меланці набридло знуцання пана, і вона стає відьмою: "Вона побачила, що її тіло – суха гіллячка, що її руки – хмиз, а ноги – поламани пагони. Очі її – зорі в небі, а волосся її – ніч, у якій спить криниця, вуста її і журавель біля криниці – жах її, вуха її – крик пугача, а шия її – шумкий осінній ліс" [6, с.288]. Вона хоче помститися пану, але гине, її спалюють на вогнищі, а він залишається і далі бенкетувати у маєтку.

Меланка – вчена відьма – може "напустити мор, позбавити корів молока, наслати град, що виб'є панові посіви, й наслати на пана жаб, попортити коні, корови, кури й пси" [6, с.283]. Меланка довгий час утримується чинити зло, її відьомські чари зводяться до нічних прогулянок з коровою: "Ішли через подвір'я – гола відьма й мовчазна, тиха корова. Ступали, наче сонні, немов сковував їх місяць" [6, с.284]. І лише після того, як пан Твардовський, силою заволодівши нею, доводить до відчаю і залишає напризволяще, Меланка впускає в душу справжнє зло: "Хай виздыхають у тебе корови, – шепотіла вона, – хай найдуть на тебе і на твій дім жаби і зжеруть тебе разом з усім майном твоїм, хай паде тобі на голову страшний мор і хай зрівняється з землею рід твій" [6, с.288]. Мор справді прийшов у село, всю вину за це звалили на Меланку, і вона мовчки прийняла її, підписавши собі смертний вирок, отже, "повірила в те, у що досі не вірила сама і в що ніяк не хотів вірити князь: ставала серед цієї ночі відьмою, належала цій темні і належатиме їй завжди" [6, с.288].

Фольклорно-типовими є обставини і образи новел "Швець", в якій людина перемагає чорта, і "Чорна кума", де Смерть допомагає бідному селянину, а потім забирає його до себе. У новелі "Швець" в образі лісника письменник виводить чорта: "сіре, одутле обличчя, сірі, одутлі очі, сіра, роздута одежа, а замість чобіт ратиці" [6, с.339]. Героїня новели "Голос трави" Жабуниха алегорично сприймає чорта: "Чорт – це наші лихі помисли" [6, с.446].

У другій частині роману-балади представлено демонологічні образи, які надають твору оригінальності і нового алегоричного забарвлення.

Загалом трансформація міфологічних образів не завершена й досі. Розвиток багатьох з них сьогодні продовжує художня література, зокрема проза Валерія Шевчука. Його принцип – не руйнувати фольклорно-міфологічні образи й сюжети, не

трансформувати їх бездумно в неорганічну атмосферу сучасного стилю та модної проблематики, а залишати за ними їхню таємничу силу, символічну загадковість, смислову багатозначність. Роман-балада "Дім на горі" – це пошук синтезу сьогоденних болючих проблем із неперехідними вічними народними цінностями.

Література:

1. Куриліна О.В., Земляна Г.І. Українська література: Довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. – 380 с.
2. Насминчук Г.И. Нравственно-философские искания современного украинского романа и проблема фольклоризма. – К., 1989. – 316 с.
3. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). – К.: АТ „Обереги”, 1992. – 88 с.
4. Рибаків Б.А. Язычество Древней Руси. – М., 1987. – 783 с.
5. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (у трьох книгах). – Книга третя. – К.: 1994. – 687 с.
6. Шевчук В.О. Дім на горі: Роман-балада. – К.: Рад. письменник. – 1983. – 487 с.

The article reveals the folklore-mythological sources of figurativeness of Valery Shevchuk on the basis of his novel-ballad “The House on the Hill”.